

до актів варшавської капітули, а не до канцелярських книг²⁸⁴. Латинські ієрархи не хотіли виразніше шкодити свіжоукладеному порозумінню, але водночас їм необхідно було, щоб показати свою вірність апостольській Столиці. Натомість сильніше, що природно, протестували проти пунктів угоди, дотичних Брестської унії, уніатські владики: адміністратор уніатської метрополії, полоцький архієпископ Габріель Колена, а також володимирський єпископ Ян Потій²⁸⁵.

Однак, найбільше значення для майбутнього Гадяцької угоди мали події, які розгорталися в Україні. Значну роль в перекресленні гадяцького порозуміння відіграла Москва, яка в пропаганді проти І. Виговського постійно висувала на передній план релігійне гасло. Потужне військове втручання з боку Росії, а також щоразу більший хаос у середовищі козацтва призвели до падіння гетьмана, який у вересні 1659 р. зрікся булави й зі страху за своє життя подався з України. У мирній угоді, яку в жовтні того ж року підписав з посланцями царя Олексія новий український гетьман Юрій Хмельницький, був між іншим і пункт, що київський митрополит має підлягати юрисдикції московського патріарха. Без підтримки гетьмана митрополит Д. Балабан не був у спроможний успішно боротися за незалежність митрополії. Проте, як людина з оточення І. Виговського він фактично був вимушений залишити Київ й перебратися на терени, контрольовані коронною армією. Його місце невдовзі посів вірний Москві владику Л. Баранович²⁸⁶.

Падіння І. Виговського не тільки перекреслило триалістичну концепцію Речі Посполитої, як показало майбутнє, крах Гадяцької угоди призвів до виразного послаблення впливів православ'я в Речі Посполитій й одночасно до швидкого розвитку уніатської церкви. У наступні декади розділене українське козацтво не відіграло вже великої ролі в обороні Церкви. Протектором православ'я в Речі Посполитій після Гримултовського миру (1686) стали російські царі. Цей факт, як і остаточне вмонтування київської митрополії до московського патріархату (1686), а також резидування православних київських митрополитів на території Росії прискорили заходи польських королів, спрямовані на розвиток в Речі Посполитій уніатської церкви коштом православ'я.

Юрій Немирич — визначний український державний

і політичний діяч середини XVII століття

Віра Жук

6 (16) вересня 1658 року в обозі під Гадячем була підписана Гадяцька угода (Гадяцький трактат) між представниками Корони Польської і Великого князівства Литовського з одного боку та гетьманом і Військом Запорозьким — з другого про входження до складу Речі Посполитої козацької держави — Великого князівства Руського (землі Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств) на федеративних засадах, зберігаючи гетьманське правління. Унія мала бути скасована. Православна Церква урівнювалася у правах із католицькою. При підписанні цього

²⁸⁴ *Vetera monumenta ...* – Т. 3. – S. 544–547; *Litterae episcoporum ...* – Т. 2. – № 106, 108, 109. – S. 163–164, 166–173; *Mironowicz A. Prawosławie i unia ...* – S. 181–182; *Praszko J. De Ecclesia ...* – S. 92–93; *Wołoszyn J. W. Problematyka wyznaniowa ...* – S. 219.

²⁸⁵ Цікаво, що обидва владики склали протестацію в кінці вересня 1659 р. (*Litterae episcoporum ...* – Т. 2. – № 111. – S. 174–175.

²⁸⁶ *Mironowicz A. Prawosławie i unia ...* – S. 185–186.

договору комісарами від польського короля Яна-Казимира були каштелян волинський Станіслав-Казимир Беньовський та Казимир-Людвіг Євлашевський, а з гетьманом Іваном Виговським дипломат, київський підкоморій Юрій Немирич, підписок Генеральної канцелярії Герасим Борисович (Борисенко) Каплонський та все Військо Запорозьке. Хоча в різних історичних джерелах наголошується, що Гадяцьку угоду з польським урядом уклав гетьман Іван Виговський, але, на думку багатьох істориків, автором цього проекту був Юрій Немирич [2, с. 113-115, 6, 71, 9, 354].

М.С. Грушевський у праці «Історія України-Руси» аналізує погляди низки вчених на сутність угоди і, зокрема, Ореста Левицького. Репрезентант Київського історичного гуртка учнів Володимира Антоновича стверджував, що Гадяцькі статті своєю широтою, глибоким і багатостороннім нормуванням усіх сторін громадського життя, включно до торгівлі, промислу, просвіти, науки і т. ін., «підіймаються високо над вузькою односторонне-військовою конституцією, наданою Україні статтями Б. Хмельницького і з більшими чи меншими змінами повторюваною всіма договірними статтями наступних гетьманів» [9, с. 377].

О. Левицький, як зауважує М. Грушевський, при цьому дає їм високу оцінку і називає того, хто їх розробляв. Він пише: «... найрозумніша частина Гадяцьких статей належала європейсько-освіченій людині — Юрієві Немиричу. Сам гетьман Виговський нездужав піднятися настільки, щоб стати на рівні персонального безкористя в такій важній справі, як вироблення і переведення проекта, (нового) політичного і соціального життя свого краю і бути співробітником Немирича. Беньовський доносив своєму урядові, що Виговський дбає головно за те, «щоб він і його дім були певні королівської ласки, навіть не згадуючи про козаків, і таким чином усуваються еретичні гадки, породжені головою Немирича без відома Виговського» (розуміються пункти Гадяцького договору про повну автономність України) [9, с. 377].

Сам М. С. Грушевський в іншій своїй праці — «Иллюстрированная история Украины» — писав про Юрія Немирича як про одного з видатних односторонців Івана Виговського, освіченого українського шляхтича, справжнього автора Гадяцької унії [7, с. 336 – 337].

Володимир Антонович наголошував на поступках Україні з боку Польщі в національному руслі: Україна оголошувалася державою у внутрішніх справах вільною і незалежною, об'єднаною із Польщею під назвою Велике князівство Руське, на правах Великого князівства Литовського; всі урядові посади мали займати місцеві люди; вільно було відкривати друкарні, друкувати книги без будь-якої цензури, передбачалося заснування двох університетів, із яких — один у Києві [9, с. 377]. У цьому теж була чимала заслуга Ю. Немирича.

У статті «Іван Виговський» В. Антонович називав прибічників гетьмана, якими стали його родичі: генеральний суддя С. Богданович-Зарудний, обозний Тимофій Носач, полковник Іван Богун, Павло Тетеря (два останні пізніше затяті вороги гетьмана), Петро Дорошенко. Далі вчений наголошує: «Найавторитетніший був Юрій Немирич, що мав європейську освіту» [1, с. 47].

Микола Аркас у своїй «Історії України-Русі» стверджував, що саме Юрій Немирич найбільше працював над розробкою Гадяцького акту [3, с. 232].

І. П. Крип'якевич, говорячи про 50-ті роки XVII століття, про те, що політична думка в Україні переживала тоді час великого піднесення, наголошував: «Великий вплив на Виговського мав Юрій Немирич, шляхтич визначного роду, освічена людина, що довго проживав у Голландії, Англії та Франції, пробував сили в літературі і віддавався дипломатії; спершу аріянин, він пізніше повернувся до православної віри своїх батьків, приїхав до Чигирини і вступив до Запорізького Війська [нижче дещо буде уточнено, коли Ю. Немирич прийняв православ'я та

перейшов на службу до України. — Прим. В.Ж.]. Він добре орієнтувався в міжнародних відносинах і в Україні підтримував «еретичні думки» (як висловлювалися поляки) про вільну Українську Державу, «про «Руське Князівство», що мало існувати під гарантією сусідніх держав». І новим кроком на цьому шляху, як зазначав учений, мало бути встановлення більш близьких зв'язків із Польщею [14, с. 190].

Учені діаспори теж вважали і вважають автором Гадяцького трактату Юрія Немирича. Так, історик, професор Д.Дорошенко писав, що з-поміж в ролі найближчих дорадників і помічників гетьмана найпомітнішою постаттю був Юрій Немирич. Він здобув блискучу освіту в Голландії, в Оксфорді і Кембриджі, потім у Парижі, був автором кількох праць із історії й теології. Ще батько Юрія прийняв протестантство у формі так званого аріанства, а сам Юрій був палким його прихильником, засновником аріанської академії в Киселині на Волині. Він брав участь у війнах зі Швецією і Москвою, обирався до сейму. На початку 1657 року вступив на українську службу й виявив себе ширим прихильником політичних планів Б.Хмельницького і, щоб не різнитися від свого народу вірою, став православним [11, с. 44, 52-53].

Але все свідчить про те, що Ю. Немирич перейшов на українську службу вже з часу обрання І. Виговського гетьманом. Розквіт політичної діяльності Немирича і припадає на час гетьманування Виговського. Д. Дорошенко теж акцентує на авторстві Юрія Немирича стосовно Гадяцького трактату [11, с. 44, 52, 53, 58; 12, с. 126].

Н. Д. Полонська-Василенко теж помилково відносить Ю. Немирича до числа тієї високоосвіченої української шляхти, якій широко відкрив двері Богдан Хмельницький. Говорячи про укладення І. Виговським союзного договору з Польщею 6 (16) вересня 1658 року, зазначає вчена, що автором цього видатного твору про федерацію трьох рівноправних держав — Польщі, Литви і України під назвою «Велике Князівство Руське» був, головним чином, Ю. Немирич. Договір цей не був реалізований, проте він мав велике значення, як пам'ятник державницької думки України, а самого творця вчена називає видатним юристом і дипломатом [17, с. 34, 38].

Професор Торонтського університету Канади, українець за походженням Орест Субтельний у своїй праці з історії України відзначає, що велику допомогу Іванові Виговському в налагодженні порозуміння з поляками надавав «український аристократ Юрій Немирич, який довгий час навчався в Європі й підтримував ідею суверенного «Руського» князівства, незалежність якого спиралася б на міжнародні гарантії, як у Голландії чи Швейцарії. Але Виговський, що готувався до війни з Московським царством, не мав достатньої сили, щоб наполягати на визнанні поляками незалежності України. У 1658 року після тривалих дискусій українські та польські послы досягли компромісного рішення, відомого як Гадяцький трактат» [22, с. 183]. Головну роль в українському посольстві, як відомо, тоді відіграв Ю. Немирич. Отже, і О. Субтельний визнає, що останній надавав велику допомогу І. Виговському в налагодженні зв'язків із Польщею, відіграв вагомий роль у підготовці та підписанні Гадяцького трактату.

Найбільш детальну характеристику Юрію Немиричу, опубліковану ще на початку 90-х років ХХ століття, дав український історик Михайло Слобошпицький. Він пише, що Ю. Немирич — це одна з видатних і, водночас, маловідомих постатей української минувшини; сучасники в своїх спогадах зафіксували, що він вражав усіх дивовижною освіченістю і рідкісним красномовством. І це цілком закономірно, оскільки змолоду він жив довго в Європі, навчався в університетах Голландії, Англії і

Франції, писав книги з історії й теології, пройшов довгий і складний шлях релігійних та філософських шукань.

Рід Немиричів, як зазначає М. Слабошпицький, був протестантським. Повернувшись із Європи, Юрій організував великий гурток социніан і керував ним. Назва «социніани» походить від видатного італійського релігійного діяча Фауста Социна, який заснував радикальний напрям у протестантизмі. Одним із основних його положень вважалося, що Святе Письмо має прийматися як джерело віровчення тільки в тому випадку, якщо воно не суперечить розумові. Таке відкидання католицьких догматів у тодішній Польщі вважалося нечуваним зухвальством. Тож социніани, які почали з'являтися в Речі Посполитій ще з кінця XVI століття, переслідувалися й виганялися з країни [21, с. 235].

Незважаючи на переслідування, социніани-аріанці продовжували свою діяльність. У родовому маєтку Немиричів на Волині збиралися найосвіченіші люди Польщі та України, влаштовували філософські й теологічні диспути. Ці прогресивно налаштовані громадські діячі шукали шляхів удосконалення як самої людської природи, так і всього тогочасного суспільства. Там панував дух неприйняття існуючих соціально-політичних порядків Речі Посполитої, весь гурток Юрія Немирича відзначався різким критицизмом і далеко не позитивною оцінкою тодішньої дійсності. Такі ж громади існували й у деяких інших містах України, але найчисленніша з них групувалася саме навколо Юрія Немирича. В його родовому маєтку діяла й социніанська вища школа (дехто з істориків називав її академією), яку очолював, був її ректором відомий український учений і поліглот Євстахій (Адам) Кисіль [21, с. 235].

У 30-х роках XVII століття Юрій Немирич брав участь у походах на Москву. А в часи Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького проти польської шляхти Ю. Немирич, який мав чимале власне військо, виступав на боці Речі Посполитої. З 1655 року перебував на службі у шведського короля Карла X Густава. А вже через два роки [явно після смерті Б. Хмельницького. — Прим. В.Ж.] цей один із найбільших земельних магнатів на Правобережжі і депутат польського сейму повертається до свого рідного народу й переходить з католицизму в православ'я. Як пише М. Слабошпицький: «Він, очевидно, сам добре розумів, що може прислужитися Україні своїм глибоким державним розумом» [21, с. 236].

Як відзначав американський історик, професор Георгій Вернадський, перейшовши на службу до Війська Запорозького, Юрій Немирич отримав не лише звання полковника, посаду підкоморія Києва, але й повернув усі свої колишні маєтності на Правобережжі та Лівобережжі Дніпра і «був призначений старостою Кременчука» [5, с. 34].

Становище Ю.Немирича і його повноваження в уряді І.Виговського значно перевищували всіх тодішніх полковників. Він став кимось на зразок канцлера в європейських державах: вів усі дипломатичні питання, очолював найвідповідальніші гетьманські депутації, був головною особою в міжнародних переговорах, йому належало вирішальне слово у виробленні законів. Люди з опозиції Виговського злісно іронізували, що гетьман кроку не може ступити без благословення Немирича. Тож чимало істориків і вважає, що саме Немиричу належить ідея утворення суверенного «Руського Князівства» — Української держави, яка б мала міжнародні гарантії. Він гаряче підтримав Виговського в його намірах вийти з-під ганебної залежності московського царя й змінити політичний статус України, яка на той час все помітніше ставала колонією. За домовленістю з гетьманом Немирич почав активні переговори з Польщею, наслідком яких і стали Гадяцькі статті (що їх в історії ще називають Гадяцькою Конституцією та Гадяцьким трактатом) — важливий і

справді передовий для того часу документ, що міг змінити історичну долю України [21, с. 236].

«Універсальний словник-енциклопедія», виданий наприкінці ХХ століття, у біографічній довідці про Юрія Немирича підтверджує, а почасти й повторює мовлене у дослідженні М. Слабошпицького, називає його видатним українським державним і політичним діячем, автором проекту Гадяцької угоди 1658 року і концепції Великого князівства Руського в унії з Польщею та Литвою. Як канцлер Великого князівства Руського, Ю. Немирич очолював козацьку делегацію на сейм 1659 року, загинув під час громадянської війни в Козацькій державі на початку страшної Руїни [23, с. 929].

До сочиніан належав і батько Юрія Немирича Степан (помер 1630 року), який був київським підкоморієм, високоосвіченою людиною, у свій час навчався в Альтдорфському і Базельському університетах, брав участь в укладанні Куруківської угоди 1625 року [10, с. 510].

Сам Юрій Немирич був одним із засновників аріанської академії у Киселині на Волині. Він володів великими маєтками і на Правобережній, і на Лівобережній Україні, утримував надвірні війська, на чолі яких брав участь у польсько-московській війні 1632-1634 років та у війні зі Швецією. Ю. Немирич був київським підкоморієм (суддя станового шляхетного суду). Ставши лідером українських сочиніан, він відстоював їхні права на Люблінському трибуналі 1636 року і на сеймах 1637—1638 років. Як прихильник аріанства, 1646 року він зазнав переслідувань з боку польського уряду і був позбавлений значної частини своїх маєтків та засуджений до вигнання з Речі Посполитої [10, с. 510].

Під час Хмельниччини Юрій Немирич воював на боці польських військ, був генеральним полковником, а 1655 року приєднався до шведського короля Карла X Густава I, будучи призначеним генералом кавалерії, брав участь у військових діях у Трансільванії та Польщі. І в цьому довіднику сказано, що на початку 1657 року Ю. Немирич перейшов на українську службу та став щирим прихильником політичних планів Б. Хмельницького, вів тривалі переговори зі шведським урядом, які завершилися підписанням Корсунської угоди 1657 року, за якою Швеція визнавала Україну незалежною державою. 1657 року Ю. Немирич прийняв православ'я і отримав звання полковника, а після смерті Б. Хмельницького підтримував І. Виговського [10, с. 342, 510].

На нашу думку, тут допущена одна помилка. Як відомо, в 1655-1657 роках Ю. Немирич був на службі у шведського короля. З інших джерел знаємо, що 16 січня 1657 року до Чигирини прибуло шведське посольство (зрозуміло, що в його складі був посол Швеції Ю. Немирич) для укладення союзу з Богданом Хмельницьким. Умови союзу — визнання Швецією Козацької держави в межах трьох воєводств — Київського, Чернігівського і Брацлавського. Але ці умови не були прийняті Б. Хмельницьким і козацькою старшинською радою. А в жовтні 1657 року, уже після смерті Б. Хмельницького, новий гетьман І. Виговський уклав союз зі Швецією, що, звичайно, не обійшлося без Ю. Немирича [6, с. 70, 71]. Отже, він перейшов на службу не до Б. Хмельницького, а до І. Виговського. І це підтверджується у книзі Сергія Павленка «Іван Мазепа як будівничий української культури».

Розповідаючи про навчання майбутнього гетьмана І. С. Мазепи у 50-х роках XVII століття в Києво-Могилянській колегії, С. Павленко пише: «Навчання Івана Мазепи у Києві тривало, на нашу думку, до 1657 року — саме тоді Україна, зневірившись у союзі з Москвою, бере курс на контактування з іншими державами, зокрема Швецією, з якою у жовтні козаки уклали оборонний союз. Новообраний гетьман Іван Виговський підписав зі шведським послом українського походження Юрієм Немиричем договір, згідно з яким Карл X Густав зобов'язувався добитися

визнання Польщею незалежності України і прилучення до неї західноукраїнських земель. Стала виношуватися й ідея об'єднання з Польщею на федеративних засадах.

Юрій Немирич, перейшовши на службу до свого друга Івана Виговського, мав великий вплив на його політику. Доля Івана Мазепи, його становлення як майбутнього керманіча України певним чином теж була визначена цим помітним державним і політичним діячем доби Руїни. Ю.Немирич здобув освіту в університетах Лейдена, Базеля (1630 – 1634), Оксфорда, Кембриджа, Парижа і дослужився до генерала кавалерії у шведського короля (1655-1657). Він був автором проекту Гадяцького договору 1658 року, в якому окремим пунктом ішлося про зрівняння Київської колегії у правах з Краківською академією і перейменування її в академію» [15, с. 23].

Як стверджує у своїй праці С. Павленко, батько Івана Мазепи Степан Мазепа, який виконував з І.Виговським дипломатичні місії, мабуть, належав у 1657 році до найближчих соратників гетьмана, а відтак і Ю. Немирича. Тож не випадково у 1657 році 18-річного Івана Мазепу відправляють вивчати артилерійську справу до голландського міста Девентер. Там у реєстрі «Хезеллен Бук» є запис: «Йоаннес Колединські, нобілес польонус». У цьому ж томі історії «Армії Нідерландських Штатів» у додатках, написаних генералами Тер Аа і де Басом, говориться про те, що «Йоаннес Колединські, пізніший козацький гетьман Мазепа, був один рік у Нідерландах при відливі гармат Віллема Вегеварда у Девентері. У цьому ж місті вчився артилерійського мистецтва раніше і Юрій Немирич, який теж реєструвався як «польонус». Це пояснюється тим, що тоді не вживався термін «українець», мешканців Правобережжя називали поляками (бо вони належали до Польщі), а лівобережців — литвинами [15, с. 23 – 24].

Під впливом Юрія Немирича його молодший брат Степан Немирич (1626/1630 — 22.12.1684) — військовий діяч і видатний артилерист свого часу, під час Національно-визвольної війни 1648-1657 років теж воював на боці Польщі проти повсталіх мас, яких очолив Богдан Хмельницький, потім перейшов на службу до українського війська. У 1658-1659 роках він обіймав посаду генерала артилерії Великого князівства Руського, пізніше був каштеляном і воєводою київським [10; с. 510]. Для української козацької армії потрібні були фахівці — гармаші. Цим і пояснюється направлення Івана Мазепи на навчання в Девентер. Там він навчався і товаришував з майбутнім генералом Речі Посполитої Мартином Конським, який 23 березня 1695 року у листі до гетьмана згадував про їхню дружбу, «которую имел есм в молодых летах с вельможностью Вашею» [15, с. 24].

Після укладення у вересні 1658 року Гадяцького трактату між Польщею та Гетьманщиною, згідно з яким остання як Велике князівство Руське на федеративних умовах входила до складу Речі Посполитої, на кордонах з Україною нарощували сили царські війська, які провокували опозицію гетьмана до виступів. І. Виговський у грудні 1658 року та в січні 1659 року шле послів до польського короля Яна-Казимира з проханням надати відчутнішу допомогу, бо полки Московської держави вже крок за кроком просувалися у глиб гетьманської території. У складі одного з таких посольств «просити людей на поміч» були Ю. Немирич, Г. Лісницький та батько І. Мазепи — С. Мазепа. Це вказує як на високе становище останнього, так і на дуже близькі стосунки його з Ю. Немиричем [15, с. 25].

У травні 1659 року у Варшаві зібрався сейм, де було затверджено Гадяцькі пакти, а 22 травня того року на урочистих зборах Сенату присягали король, арцибіскуп Гнізненський (як найстарший з-поміж католицького духовенства в королівстві), гетьмани коронний та литовський, канцлери, маршалки, а далі, за митрополитом Київським, присягали й усі послы Великого князівства Руського. На сеймі і на урочистих зборах Сенату були козацькі послы Великого князівства

Руського, генеральні старшини Носач, Груша, миргородський полковник Лісницький, по два сотники з кожного полку та значні козаки — всього до 200 чоловік. На чолі того посольства стояли депутати: з Києва Юрій Немирич, а з Чернігова — Прокіп Верещака. На сеймі було багато суперечок, доки затвердили Гадяцькі пакти [3, с. 235].

Коли посли повернулися з Варшави, Ю. Немирича було призначено старшим над звитяжним військом, яке він розквартирував у Ніжині, Чернігові, Борзні та в інших містах, що стало тяжкою повинністю для населення і викликало невдоволення. Не розуміючи головного значення Гадяцької угоди, народ почав з обуренням говорити про розквартироване військо, у складі якого було багато поляків, ніби це повертаються старі часи з польськими порядками. Цим скористалися противники І. Виговського, які підбурювали народ. Невдоволених очолювали прихильники Москви — ніжинський протопіп Максим Филімонів, шурина Б. Хмельницького Василь Золотаренко, який мріяв сам стати гетьманом, та Тиміш Цецюра, котрий теж сподівався вислужити собі гетьманський уряд. Їх підтримували московські війська [3, с. 236].

Канцлер Великого князівства Руського Юрій Немирич брав участь у Конотопській битві на р. Соснівці під Конотопом (тепер Сумська обл.), яка відбулася 28 – 29 червня (8 – 9 липня) 1659 року Українську армію (об'єднане козацьке військо) очолював гетьман І. Виговський, татар — Мехмет-Гірей; були тут і польські загони, німецькі, угорські та сербські найманці. Московські війська, якими командували О. Трубецькой та Г. Ромодановський, втративши у тій битві близько 30 тис. чол. убитими і 5 тис. полоненими, відступили під Курськ. Але скоро після цієї перемоги, у серпні 1659 року, про перехід на бік московського царя заявили полковники В. Золотаренко, Т. Цицюра (Цецюра), Я. Сомко, І. Богун, І. Іскра, а кошовий Запорозької Січі І. Сірко заставив татар відступити в Крим. Підбурені старшинською опозицією, при підтримці московського уряду, кілька козацьких полків підняли повстання на Сіверщині проти гетьманської влади, а зі сходу повели наступ московські війська [10, с. 342; 6, с. 71; 20, с. 151]. Невдоволена була і частина правобережної козацької верхівки, яку не задовольнила затверджена сеймом редакція Гадяцької угоди (із 24 її пунктів 7 було відхилено, а 6 скориговано), та, передусім, промосковськи настроєні лівобережці, які й підняли опозиційне повстання. Розпочалася кривава бійня, в якій йшло жорстоке винищення прибічників І. Виговського та членів їхніх сімей. Московське військо князя Ю. Баратинського, яке йшло на Київ, стратило понад 3000 «зрадників». Під Кобижчею на Чернігівщині загинув і Юрій Немирич, який очолював гетьманські війська [10, с. 342; 15, с. 25 – 26]. За одними даними, він загинув у бою з московськими військами на чолі з воеводою В. Шереметєвим поблизу Ніжина [10, 342], за іншими — Т. Цецюра послав до Ніжина своїх козаків, які 1 вересня (за новим стилем) 1659 року зненацька напали на звитяжних жовнірів, котрих очолював Ю. Немирич, буквально за годину порубали-повбивали їх усіх, а самого Немирича, якому спершу вдалося втекти, догнали і зарубали [3, с. 236].

У вересні 1659 року І. Виговський залишився без війська і змушений був шукати прихистку в короля, передавши булаву Юрію Хмельницькому на «Чорній раді», що зібралася на околиці Білої Церкви. Військо Виговського допомагало полякам у боях із Шереметєвим, який розпочав похід на Польщу. Під Чудновом Шереметєв зазнав поразки, і там за наказом Виговського було страчено Цюцюру (Цецюру). На Правобережжі залишалася польська сторожа на чолі з полковником Маховським. Тим часом на Брацлавщині спалахнуло селянське повстання проти шляхти. Обраний правобережним гетьманом Павло Тетеря, побоюючись, що Іван Виговський може повернути собі гетьманську булаву, змовившись із начальником

польського відділу Маховським, запросив Виговського до себе в Корсунь ніби на нараду, але тут його звинуватили в зраді й 1664 року розстріляли, хоча він мав титул київського воєводи, барського старости і сенатора. Та це безправство минуло Тетері й Маховському безкарно [1, с. 51-52, 11, с. 69].

Багатьох прибічників «Руського князівства» Ян-Казимир взяв під свою опіку. Степана Немирича він призначив київським підкоморієм, Степана Мазепу — чернігівським підчашієм, а сина Степана Мазепи Івана король узяв до свого двору покоєвим [15, с. 25-26].

По-різному оцінювали і оцінюють діяльність гетьмана І. Виговського та його найближчого дорадника і головного автора Гадяцького трактату Ю.Немирича як тогочасні літописці, так і історики наступних століть. Дехто зазначає, що авторитет І. Виговського, Ю. Немирича, І. Нечая (наказний гетьман тієї доби) не міг зміцнити факт передачі їм польською владою маєтностей, які приносили 40 тисяч злотих доходу щорічно (злотий до середини XVII століття в середньому дорівнював 20 російським копійкам). Юрій Немирич вже наприкінці 1657 року отримав від гетьмана свої колишні економії у шести населених пунктах Полтавщини, що викликало бурхливий гнів жителів, які вважали його лютеранином [20, с. 149].

Більш детальну характеристику цього діяча дає «Довідник з історії України. А-Я» [10, с. 510; 23, с. 1266]. Українській шляхетський рід Немиричів був відомий на Київщині з 1528 року. Наприкінці XVI століття він поділився на дві лінії — Черняхівську і Олевську. Найвідомішими представниками цього роду були: Йосиф Немирич, київський земський суддя у 1580 — 1590 роках, Андрій — київський земський суддя, родоначальник Черняхівської лінії роду [10, с. 801].

Немиричі мали володіння на сучасних полтавських землях з давніх часів. Землі по Ворсклі від Санчаровського (Санджарівського, Санжарівського) перевозу до гирла віддані були ще 1571 року зем'янину (козакові) Омеляну Івановичу, нащадки якого на початку XVII століття уступили їх Ст. Гурському, а останній продав їх Немиричам [13, с. 158]. Гурським до 1643 року належали землі на нижній Ворсклі та по верхній течії Орелі з її притоками з правого боку Берестовою та Орчиком [18, с. 935], які з того року перейшли до Немиричів, володіння котрих ще раніше з'явилися на сучасних землях Полтавщини. Ще у 1625 року Немиричі купили у шляхтичів Ліщинських село Хорішки, яке вперше згадується в документах 1600 року і на той час там налічувалося близько 50 хат [19, с. 1026, 1028]. Там же поруч, у Черкаському обводі (ще староство, округ) Київського воєводства значилося з 1616 року як королівська власність місто Голтав – Говтва, де того року проживало 30 селян та 150 козаків, а в 1622 році — 20 селян та 230 козаків [19, с. 1026, 1028].

Говтва і Хорішки нині села — центри сільрад Козельщинського району Полтавської області. До складу Хорішківської сільради тепер входять як самостійні невеликі села, колишні частини древнього великого міста Говтви, а також і два села під назвами Юрки і Юрочки. Вірогідно, колись, як хутори, вони належали Немиричами, які й назвали їх на честь свого сина Юрія.

Як стверджує М. С. Грушевський, коли Гурський перепродав свої права Немиричам, тоді давніші володарі, нащадки Омеляна Івановича, знайшли на своїй землі ще більш поважного купця – Станіслава Потоцького, сина гетьмана, пізніше сумного героя з-під Жовтих Вод. Він на кілька років перед Хмельниччиною і став паном цієї української латифундії [9, с. 286]. Якою частиною з тих земель і який час володів С. Потоцький, сказати важко, оскільки маємо й інші відомості.

Як писав Д. Багалій, із судової претензії Юрія Немирича 1643 року до панів Кгурських (Гурських), яка виникла внаслідок того, що останні не захищали його проти воєводича брацлавського Станіслава Потоцького, видно, що землі по Ворсклі та Орелі були продані (йому — Немиричу) «з людьми на тих кгрунтах осажоними, з

ловенем рыбы и звѣра, з млынами, карчмами, робенемъ селетръ, паленемъ попеловъ, копанемъ крушцовъ» [4, с. 565-566].

Із донесення возного, якого було послано для розслідування цієї справи, дізнаємося, що Юрій Немирич піклувався про заснування на новопридбаних землях слобід. Одну з таких заснованих ним слобід – Біликів Брід (нині смт. Білики Кобеляцького району) розігнав коронний обозний тлумацький і черкаський староста Адам Казановський у 1647 році. Він наслав своїх козаків у кількості близько 200 чоловік, які побили й пограбували слобожан, забрали у них коней, худобу, гроші та різне майно. Приводом до такого гвалтівного нападу послужило те, ніби слобода осіла на землях Казановського, хоча він міг оголосити землі своїми як черкаський староста. Чим закінчилася ця справа, не відомо, бо вона була перенесена в трибунал, а 1648 року почалася Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького. Повсталі маси захопили шляхетські маєтки, що перейшли до влади і правління гетьманського, частина була в складі Говтвянської сотні Чигиринського, потім Миргородського полку, решта — у Полтавському полку. Слід зауважити, що повинності підданих у часи Ю. Немирича полягали у грошовій данині, решта доходів власників надходила від різних угідь, млинів, селітряних буртів, рибних ловель та ін. Панщини селяни не відробляли [4, с. 566].

Інший історик дореволюційних часів П.Кітіцин у своєму дослідженні «Кобылякская старина» писав, що Немиричам у 1648 році належали городки в цьому краї: Переволочна, Кобыляк (нині м. Кобеляки), Біликів Брід (тепер смт. Білики Кобеляцького району) і Санжарів (тепер смт. Нові Санжари – районний центр Полтавської області). У першій половині XVII століття, як пише П.Кітіцин, польський комісар Ю.Немирич побудував фортеці на правому березі Ворскли у тодішніх містечках Кобыляках (Кобеляках) і Кишинці. За розповідями старожилів, фортеця на горі в Кобеляках була земляна (подібна до фортеці в Нових Санжарах), оточена валом, який починався від Ворскли і проходив по дорозі, що потім називалася Катеринославською, повертав на схід поблизу лавок (крамниць) і через площу, Троїцькою вулицею, спускався до річки. Фортеця мала двоє воріт [13, с. 158-159].

Утративши володіння на землях Полтавщини на цілий десяток років, Ю. Немирич отримав їх уже від нового гетьмана І. Виговського, але продовжити запланований економічний розвиток своїх маєтностей він уже не міг. На заваді цьому стала не лише велика державна і політична робота на благо України, але й жорстокі криваві бої з тими, хто виступав проти її незалежності, хто, не розуміючи суті і значення Гадяцького трактату, спираючись на війська московської держави, підняв маси на боротьбу проти гетьмана І. Виговського та його союзників. У одній із цих битв Юрій Немирич і загинув. Але все те, що він встиг зробити за своє порівняно коротке життя, свідчить, що він був не лише талановитим державним діячем, дипломатом, політиком, але й господарником, засновником ряду населених пунктів і на полтавському Лівобережжі, яке відроджувалося, був видатною постаттю в українській історії.

Примітки:

1. Антонович Володимир. Іван Виговський // Гетьмани України: історичні портрети. Збірник. – К.: Журн. «Україна», газ. «Вечірній Київ», 1991. – С.45-52.
2. Апанович О.М. Виговський Іван Остапович // Києво-Могилянська академія в іменах: XVII -XVIII ст.: Енциклопедичне видання / Упор. З.І.Хижняк; за ред. В.С.Брюховецького. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. – 736 с.
3. Аркас Микола. Історія України-Русі. – Одеса: Маяк, 1994. – 392 с.

4. Багале́й Дми́трий. *Займанщина в Левобережной Украине в XVII и XVIII ст. // Киевская старина. – 1883. – Т.12 (Декабрь). – С.560-592.*
5. Вернадский Г.В. *История России. Московское царство / Пер. с англ. Книга 2. – Тверь: Леан; М.: Аграф, 1997. – 412 с.*
6. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. *Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К.: Наукова думка, 1995. – 688 с.*
7. Грушевский Михаил. *Иллюстрированная история Украины. Приложения: Древние письменна об Украине-Руси. Её новейшая история. – К.: МП «Левада», 1995. – 696 с.*
8. Грушевський Михайло. *Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. – К.: Наукова думка, 1995. – Т.VI. – 674 с.*
9. Грушевський М. *Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. – К.: Наукова думка, 1998. – Т.X. – 394 с.*
10. *Довідник з історії України. А-Я. Видання 2-е, доопрацьоване і доповнене. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.*
11. Дорошенко Дмитро. *Нарис історії України. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1966. – К.: Глобус, 1992. – Т.2. – 351 с.*
12. Дорошенко Дм. *Історія України: 3 малюнками: Для школи й родини: / Передм. та комент. В.А.Смоля і В.М.Рички. – К.: Освіта, 1993. – 238 с.*
13. Китицын П.А. *Кобылякская старина // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. Полтава, 1907. – Выпуск четвертый. – С.158-172.*
14. Крип'якевич І.П. *Історія України. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.*
15. Павленко Сергій. *Іван Мазепа як будівничий української культури. – К.: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2005. – 304 с.*
16. Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. *Історія України: Неупереджений погляд: Факти, Міфи, Коментарі / В.В.Петровський, Л.О.Радченко, В.І.Семененко. – Х.: ВД «Школа», 2007. – 592 с.*
17. Полонська-Василенко Наталія. *Історія України. Видання 3-тє. – К.: Либідь, 1995. – Т.2. – 608 с.*
18. Пясецький А. *Полтавщина в первой четверти XVII века // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1898. – № 26. – С.923-935.*
19. Пясецький А. *Полтавщина в первой четверти XVII века // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1898. – № 26. – С.1016-1030.*
20. Семененко В.И., Радченко Л.А. *История Украины. С древнейших времен. – Х.: Торсинг, 2002. – 480 с.*
21. Слабошпицький М. *З голосу нашої Клію. Події і люди української історії. – К.: Довіра, 1993. – 255 с.*
22. Субтельний Орест. *Україна: Історія / Пер. з англ. Ю.І.Шевчука; Вст. ст. С.В.Кульчицького. – 3-е вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.*
23. *Універсальний словник-енциклопедія. – К.: Вид-во «Ірина», 1999. – VII + 1551 с.*
24. Цимбалюк В.І., Пасічник Ю.І. *Колиска українського народу. – К.: Управління освіти Київської обласної адміністрації, 2000. – 232 с.*